

VU Research Portal

Lambert ten Kate schrijft naar Dantsig. Brieven aan Johann Philipp Breyne.

Noordegraaf, J.

published in
Achttiende Eeuw
2007

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2007). Lambert ten Kate schrijft naar Dantsig. Brieven aan Johann Philipp Breyne. *Achttiende Eeuw*, 39(2), 96-101. <http://www.18e-eeuw.nl>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

OMTRENT BRONNEN

Lambert ten Kate schrijft naar Dantsig Brieven aan Johann Philipp Breyne

Jan Noordegraaf

In de jaren 1706-1712 voerden de Amsterdamse kunstliefhebber Lambert ten Kate en de Haagse schilder Hendrik van Limborch een intensieve correspondentie. Deze briefwisseling is in 2006 met uitvoerig commentaar uitgegeven door de kunsthistoricus Hessel Miedema. Ook voor niet-kunsthistorici bieden tekstuitgave en commentaar onmisbare informatie. Miedema's editie is mede van belang omdat er van de overige correspondentie die Ten Kate met andere geleerden en liefhebbers gevoerd heeft, niet zo erg veel meer te vinden is. In dat verband lijkt het me nuttig om hier melding te maken van het feit dat er zich in de Forschungsbibliothek Gotha vier brieven bevinden van Lambert ten Kate aan J.P. Breyne; ze zijn bij mijn weten nog niet in de secundaire literatuur gesignaleerd. De brieven van Breyne aan Ten Kate zijn nog niet teruggevonden; wel is er in Gotha een minuut van een brief van Breyne aan Ten Kate bewaard gebleven.¹

Brieven aan Breyne

De in het Nederlands gevoerde correspondentie betreft de jaren 1729-1731. De brieven zijn van de hand van Lambert ten Kate (1674-1731), die niet alleen kunstliefhebber was, maar ook een bekend taalkundige, theoloog en verzamelaar. Jonathan Israel beschouwt hem als een 'typical exponent' van 'the Dutch mainstream Enlightenment'.² In dat verband herinner ik eraan dat het de bekende Spinozabestrijder Adriaen Verwer (ca.1655-1717) is geweest die Ten Kate gestimuleerd heeft om zich in de historische taalstudie te verdiepen.

Ten Kate, die wel beschouwd wordt als een van de 'founding fathers' van de historische taalwetenschap, was afkomstig uit een doopsgezind milieu; zijn vader was een Amsterdamse korenhandelaar. Hoewel Lambert in 1696 een van zijn vaders zakenpartners werd, trok hij zich waarschijnlijk omstreeks 1706 al uit de zaak terug. 'Being wealthy enough', zoals zijn eerste biograaf, Jacob Christoph Le Blon het formuleert, 'the versatile ten Kate laid aside Commerce, in order to cultivate his Studies'.³ Ten Kate was een autodidact en een 'Privatgelehrter' die actief was op verschillende terreinen van kunsten en wetenschappen. Zo schreef hij een stuk getiteld 'Proef-ondervinding over de scheyding der coleuren' (1716) in navolging 'eener proef-ondervindinge in Newton's Gezigt-kunde' [sc. *Opticks*, 1704], maar ook vertaalde hij theologische traktaten uit het Frans en het Engels. Zijn verzameling kunst en naturalia genoot algemene bekendheid en door de vertaling van zijn *Verhandeling over het Denkbeeldige Schoon der Schilders, Beeldhouwers en Dichters* uit 1720 in het Frans (1728) en het Engels (1732) kon dit essay een bescheiden rol gaan spelen in de Engelse kunsttheoretische literatuur. Daarnaast publiceerde Ten Kate ook ampel op religieus en theologisch gebied. In 1723 verscheen zijn belangrijkste taalkundige werk, de tweedelige *Aenleiding tot de ken-*

1 De brieven zijn in de Forschungsbibliothek Gotha te vinden als Chart. B 789, Bl. 429r-434v, de minuut als Chart. A 877, Bl. 63-64. Zie Roob en Hopf, *Jacob und Johann Philipp Breyne*.

2 Israel, *The Dutch Republic*, 1045.

3 Le Blon, 'The Translator's Preface', i.

nisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake. Met geleerden als Tiberius Hemsterhuis (1685-1766) en Albert Schultens (1686-1750) vormt de autodidact Lambert ten Kate een achttiende-eeuws Nederlands taalkundig triumviraat dat in binnen- en buitenland een grote reputatie genoot.

De hier gesignaleerde brieven van Ten Kate zijn gericht aan Johann Philipp Breyne⁴ (1680-1764), een in Dantzig wonende en werkende arts en botanicus. Breyne was afkomstig uit een welgestelde familie, die in de zestiende eeuw uit Antwerpen was uitgeweken. Zijn vader, de koopman Jacob Breyne (1637-1697), was internationaal vermaard om zijn publicaties op botanisch gebied. Johan Philipp had in Leiden onder Boerhaave medicijnen gestudeerd en was er in 1702 gepromoveerd. Na een uitvoerige 'Bildungsreise' die hem naar Londen, Oxford en vele andere Europese steden voerde, keerde hij in 1704 via Nederland weer naar zijn vaderstad terug. In 1702 heeft Breyne onder meer in Ten Kates woonplaats visites afgelegd; zijn 'Stammbuch' laat diverse Amsterdamse 'Eintragungen' zien.⁵ Breyne werd een bekend geleerde, die een uitgebreid netwerk van Europese correspondenten onderhield. Hij was onder meer lid van de Royal Society te Londen.

Mede door bemiddeling van 'den Heer Colve' had Ten Kate in 1729 van Breyne niet alleen een brief en verscheidene publicaties ontvangen, maar ook een doosje 'met den *Coccus Polonicus*'. Uit dankbaarheid besluit Ten Kate vier door hem geschreven, vertaalde en/of bewerkte boeken naar Dantzig te sturen. Het waren de tweedelige *Aenleiding tot het Verhevene deel der Nederduitsche Sprake* (1723), het fysico-theologisch traktaat *Den Schepper en Zyn bestier te kennen in Zijne Schepselen* (1716), zijn *Tweederhande Beschouwing over den Groei, Bloei, Onderhoud en Voortteeling der Plantgewasschen* (1729) en ten slotte enkele godsdienstige beschouwingen gebundeld als *Drie gewigtige bedenkingen des gemoeds* (1728).⁶ 'Ik stuur ze u nog deze herfst per mare of per as, anders in het voorjaar', aldus Ten Kate op 1 november 1729. Het is het vroege voorjaar geworden: twee andere briefjes – ze dateren van 25 en 28 februari 1730 – zijn nagenoeg identiek qua inhoud en dienen als geleidebrief bij de beloofde boekenzending.

Op vrijdag 27 juli 1731 krijgt Ten Kate van 'Hr: Waersbergen' een presentexemplaar met begeleidend schrijven overhandigd van Breyne's *Historia naturalis cocci radicum tinctorii quod Polonicum vulgo audit* (1731), de eerste substantiële verhandeling over de Poolse cochenille (*Porphyrophora polonica* L.). Enkele dagen later reageert Ten Kate hier inhoudelijk op met een brief waarin hij tevens vertelt hoe hij soms – niet vaak – ten behoeve van zijn collectie naturalia, 'die maer 3 a 4 laden uitmaekt, zonder dat ik ruimte heb om veel meer te bergen', naar kijkdagen gaat. Het antwoord van Breyne, waarvan een minuut bewaard is, gedateerd 14 november 1731, zal Ten Kate nooit gelezen hebben. Hij overleed een maand later, op 14 december, 57 jaar oud.

De plaats van de taalkunde

Kwesties als Ten Kates opinie over de Poolse cochenille en de vorming van zijn collectie naturalia zullen wellicht bij gelegenheid elders aan de orde komen. Hier releveer ik slechts één passage uit de brief van november 1729. Die is onder meer interessant omdat Ten Kate, toch

4 Ten Kate spelt 'Brayne', wellicht omdat hij bekend was met de belangrijke verzameling naturalia van de Amsterdamse koopman-drogist Joan Brayne (ca 1634-1693), een neef van Breyne's vader Jacob. Brayne woonde aan het Singel. Zie Bergvelt en Kistemaker, *De wereld binnen handbereik*, 315. (Met dank aan Hessel Miedema).

5 Roob en Hopf, *Jacob und Johann Philipp Breyne*, 28-30.

6 Zie voor deze werken onder meer Ten Kate, *Lambert ten Kate Hermanszoon*, 41-69.

een van de belangrijkste Nederlandse taalgeleerden uit de achttiende eeuw, er zich nogal pertinent uitlaat over de plaats van zijn taalkundige studies binnen het geheel van zijn nogal uiteenlopende onderzoeksactiviteiten.

‘UwEd: schrijft ook wel te willen weten, waer toe mijne liefhebberij voornamelijk inclineerde’, schrijft Ten Kate in de hiervoor vermelde brief van 1 november 1729. ‘Ze is vrij wijd gestrekt’, zo vertelt hij zijn correspondent. In de taalkunde was hij eigenlijk alleen geïnteresseerd ‘voor zo verre zulks tot het verhevene deel behoorde’. Zijn onderzoek op dat terrein, waaruit de *Aenleiding* van 1723 was voortgekomen, karakteriseerde hij zelf zonder meer als baanbrekend, maar toch ging zijn hart er niet echt naar uit. Fascinerender toch was de materie die aan de orde kwam in de werkjes nummer twee en drie, ‘dewijle mij die nog directer tot iets hooger opleiden’. De als vierde genoemde godsdienstige beschouwingen achtte hij evenwel het belangrijkste: die voeren hem ‘daer mij dunkt dat ik wezen moet, en daer in ’t regte genot en vermaek van de andere beschouwingen eerst in haer edelste geur kan vinden’.

Al met al lijkt een geur van hoger honing Ten Kate ten laatste vanaf 1723 van de taalkunde te hebben weggevoerd en het is dan ook niet verrassend dat er postuum, in 1732, een meer dan duizend bladzijden tellende evangeliënharmonie van zijn hand verscheen, *Het leven van onze Heiland Jezus Christus*. De voorrede, gedagtekend december 1730, eindigt met de wens dat ‘t gebruik van dezen arbeid en u en ons te beter bereid, om te vrolyker te verhuizen naar de Eeuwigheid’.

Die laatste passage in de brief aan Breyne nodigt uit om, zoals ik al eens eerder heb gesuggereerd,⁷ ook het taalkundig werk van Ten Kate nader te bezien in het licht van zijn godsdienstige inzichten.

De brief

Hieronder volgt de volledige tekst van Ten Kates brief van 1 november 1729 aan Breyné.⁸

[Adres:]

Mijn Heer

De Heer Johan Philip Braijne

Med: Dr., Ac. Imp: N. C. & R.S.A.Sod:

tot Dantsig.

Myn Heer.

Beneffens uwen geëerden van den 18 Junij heb ik per Schipper Pieter Breeveld den 15 october met zeer veel aengenaemheid ontfangen een Doosje met 3 stukjes barnsteen, door konst met eenige diertjes voorzien. welke Uwe Goedheid, op 't verzoek van den Heer Colve, mij heeft gelieven toe te zenden. Ook vind ik mij daer by vereert met een geleerde verhandeling in drie brieven, eene van UwEd, en twee aen UE:, wegens eenige curieuse Naturalia; en daerenboven nog een doosje met den *Coccus Polonicus*, welke UE: zegt *Ova Insecti* te zyn, eer de wormen nog zyn uitgekropen, waer van UwE: die geheele Metamorphosis geobserveert had. Ze zyn dan zeer verschillig van de Westindische *Cochenilles*, want de jongtjes van dezen worden niet by wyze van eyertjes, maer als de levendigbarende geworpen, en zyn zeer klein by hare geboorte, en geen Metamorphosis of geslagtverandering onderworpen. Myn vriend die correspondentie heeft met Hr: Colve, heeft mijnentwegen twee exemplaertjes gezonden van de geboorte en voortteeling der Couchinilles, om een aen UE: uit mijnen name mede te deelen; en ik meene verstaen te hebben, dat het aen UEd: overhandigt is, dog later als 't afvaardigen van Uw geëerde schrijvens. Ondertusschen agt ik mij hooglyk verplicht voor uw aengename gezondene presenten: en vinde myne curiositeit en verwagting voldaan in de proefjes barnsteen; alleenlyk zoude ik, zo uwEd: zulks bekend was, en geen geheim daer van gemaekt word, nog wel weten willen, hoe de aenvoeging van het barnsteen geschied, of 't met eywit, of met vernis van ontbondene barnsteen in spiritus, of slegts met eene andere gemeene lijming zij: niet met oogmerk, om 't nae te doen, want dat zou myn lust niet zijn, maer uit weetgierigheid. Uwe gedagten wegens de Carmelsche Meloenvormige Steengroeisels komen zeer wel met mijnen overeen.

In erkennisse van mijne verplichte dankbaerheid neem ik de vrijheid van aen UwEd: wederom toe te schicken eenige werken door mij in druk uitgegeven, welken ik gis dat UwEd: nog niet voorgekomen zul[en] zijn; als (Nº: 1) Een tractaet hebbende tot titel, *Aenleiding tot het Verhevene deel der Nederduitsche Sprake*, in 2 deelen, in 4º; (Nº: II.) een tractaetje, geintituleert, *Den Schepper en Zyn bestier te kennen in Zijne Schepselen*, in 8º. Dit tweede is een uittreksel van een Engelsch tractaet, met bijgevoegde notulen door mij in 't ondermarginael. (Nº: III) *Tweederhande Beschouwing over den Groeij, Bloey, Onderhoud en Voortteeling der Plantgewasschen*, in 8º. Zynde ook een vertaling en uittreksel, eensdeels van een Engelsch tractaet, en anderdeels van een Latijnsch werk door een Italiaen[schen] Professor in de Botanie: waer agter ik gevoegt

8 Met dank aan mw. Cornelia Hopf, Forschungsbibliothek Gotha, voor toestemming om deze brief te publiceren. Voor de transcriptie ben ik dank verschuldigd aan Hessel Miedema te Amsterdam.

heb een Observatie van [de] geboorte en wonderlyke Metamorphosis van de Muggen, uit eigene ond[er-]vinding, en beschreven en afgeteeckt door mijn broeders zoon, die voor and[er] half jaer, op zijn 22 jarigen ouderdom overleden is, en wiens hert ten eene[n] tot de konsten en wetenschappen uitgestrekt was: – En voor (N^o: IV) vo[lege] ik hierbij een tractaetje, 't gene ik voorleden Jaer heb uitgegeven, genaemt, *Drie gewigtige bedenkingen des gemoeds*, door mij beschreven; waer a[chter] volgt, *Theotimus*, of *De weg tot Heil*, gelyk ook *Eenige Zededic[hten]*,] beiden door wijlen mijnen voornoemden Neef geschreven: te samen in 8°.]

Zo ik bequame gelegenheid kan vinden meene ik het nog in 't kor[tste] in deze late herfst-tijd *per mare* of *per as* UEd: toe te zenden: and[er-]sints op 't vroegst in 't voorjaer: En hope dat uEd: mijne erkentenis [niet] voor ongevallig zal opnemen.

UwEd: schrijft ook wel te willen weten, waer toe mijne liefhe[bberij] voornamelijk inclineerde. Ze is vrij wijd gestrekt. Van jongs af is [mijn] gevallen geweest op alle geagte konsten en wetenschappen. Tot het gra[mma-]ticael, zoo, en 't gene 'er in 't gemeen van gehandelt word, was nooit mij[n]e zinlykheid, dog wel voor zo verre zulks tot het verhevene deel behoord[e] en ons leeren [kon] netter te denken, en netter onze gedagten aen anderen mede te deelen. En dat onderzoek heeft mij zoveel stoffe van nieuws opgelev[er]d dat 'er de 2 gemelde quartijnen uit gegroeit zijn, die ik voor eenige tijd de wereld mede gedeelt heb. Ik weet niet beter of 't is byna alles nieuw en onverhandelt, en, zo 't mij toegeleek, van 't gewigtigste in onze Ta[el-]kunde en in die van alle onze Taelverwanten, zo Hoogduitschers als Engelschen, Zweden en Deenen. Niettemin, schoon deze stoffe veel arb[eid] na zig gesleept heeft door 't aengroeyen van beschouwing op beschouwing, egter is ze nog van mijne minste liefhebberij gebleven. En veel meer van mijn vermaak is de stoffe van de werkjes van N^o: II. en N^o: III. dewijle mij die nog directer tot iets hooger opleiden: En nog allermeest dat van N^o: IV, vermits die beschouwingen zijn om mij te leiden daer mij dunkt dat ik wezen moet, en daer in 't regte genot en vermaak van de andere beschouwingen eerst in haer edelste geur kan vinden.

In de Collectie van de Naturalia zoek ik geene dingen dan klein van stuk, en alleen zulken die iet voornaems ten opzigte van de kragten of wetten of schoonheid der Natuer behelzen. Voor 't Copieuse en 't Volumineuse, heb ik nog plaets meer over nog lust. Van 't gene ik zoeken of begeeren zou, is mij weinig bekend, dat ik niet reeds bezit te, waerom ik van wel twintig publyke verkooping, die hier voorvallen, geen eene meer bywoone, schoon ik die vooraf op den kijkdag wel eens gae bezien, of 'er iets ware.

In Konstvergaëring en Boekerij schoeit het by mij al op denzelfden leest en op dezelfde gronden. Dit in voldoening van uwe vrage, op 't einde van uwen brief.

Voor het overige, gelyk ik genegen ben, en mij verplicht agte, om waer ik gevoeglyk kan mijn evenmensch dienst te doen, en voornamelijk aen Heeren van zulk een geleertheid, oordeel, en beleeftheid, als ik mijn Heer bevonden heb, zo betuige ik in opregtheid, en met veel respect te zijn,

Hooggeëerde Heer

Uw dw Dienaer
Lambert ten Kate Hermansz.

Amsterdam den 1. November 1729

Gebruikte literatuur

- Ellinoor Bergvelt en Renée Kistemaker (ed.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle en Amsterdam 1992).
- C.L. ten Cate, *Lambert ten Kate Hermansz.* (1674-1731). *Taalgeleerde en konst-minnaar* (Utrecht 1987).
- Jonathan Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995).
- W. Joost, 'Die Vogelbilder des Danziger Naturforschers Johann Philipp Breyne (1680-1764)'. *Journal of Ornithology* 108 (1967) 295-308.
- J.C. Le Blon, 'The Translator's Preface', in: L. ten Kate Hermansz., *The Beau Ideal, by the Late Ingenious and Learned Hollander Lambert Hermanson ten Kate, translated from the Original French by James Christopher Le Blon* (London 1732) [i]- iv. (Ook afgedrukt in Jan Noordegraaf, *Een kwestie van tijd. Vakhistorische studies*. Münster 2005, 53-57).
- Hessel Miedema (ed.), *Denkbeeldig schoon. Lambert ten Kates opvattingen over beeldende kunst*. Tekstuitgaven met commentaar (Leiden 2006). Twee delen.
- Jan Noordegraaf, 'Let Us Now Praise Famous Men'. Underlying conceptions in the works of Lambert ten Kate', in: Klaus Dutz (ed.), *Später Mittag. Vermischte Anmerkungen zur Metahistoriographie* (Münster 2003) 175-190.
- Jan Noordegraaf, 'Kate, Lambert ten (1674-1731)', in: Wiep van Bunge e.a. (ed.), *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* vol. 2 (Bristol 2003) 553-556.
- Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal, 'Lambert ten Kate en de taalwetenschap / Lambert ten Kate and Linguistics', in: Lambert ten Kate, *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, deel 1 (Alphen aan den Rijn 2001) 2-32. (Fotomechanische herdruk van de editie Amsterdam 1723).
- Helmut Roob en Cornelia Hopf, *Jacob und Johann Philipp Breyne. Zwei Danziger Botaniker im 17. und 18. Jahrhundert. Nachlassverzeichnis* (Gotha 1988).